

ETAPE ALE FIXĂRII PATRONIMICULUI ÎN ONOMASTICA ROMÂNEASCĂ MEDIEVALĂ. ALCĂTUIREA ȘI FUNCȚIONALITATEA FORMULELOR DE DESCENDENȚĂ

EMANUELA I. DIMA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
e-mail: emaidima@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *formule de descendență, apariția și formarea patronimicului, antroponomie diacronică.*

Keywords: *descendants formulas, the patronymic occurrence and development, diachronic anthroponymy.*

I. PRELIMINARII

Fără relevanță denominativă semnificativă și fără a implica procedee formale specializate, raportarea la numele ascendentului patern în formule de filiație, cu inserția unor elemente ale lexicului – substantivele relaționale – caracterizează o etapă istorică anterioară patronimului categorial, recunoscută ca atare cel puțin pentru unele regiuni romanice (aragoneză, de pildă, Fort 1992: 970; sau catalană Moreu-Rey 1993: 58). Uzul exclusiv al formulelor de filiație este de regulă anterior (în documente, cel puțin) denominației complementare categoriale (sufixală, desinențială sau apozitivă) cu cel puțin câteva decenii, uneori chiar cu un secol¹. În studii recente de antropologie s-a operat o reevaluare a funcționalității mijloacelor morfosintactice și lexicale implicate în denominația la vârful puterii statale în perioada medievală (printre care și formulele de descendență) subliniindu-se îndeosebi valențele sociale și politice implicite ale acestora, a căror menire vizează în primul rând încadrarea nou-născutului în grupul de parentare, dar și afirmarea calității de moștenitor cu drepturi depline al părintelui său (Le Jan 2001: 244).

¹ Existența categorială a supranumelui patronimic, anterior apariției primelor texte romanice (moment care marchează fixarea definitivă a idiomurilor romanice și abandonarea latinei ca limbă vernaculară) reprezintă unul dintre subiectele îndelung disputate în lingvistica romanică. Invocăm situația câtorva dialecte vest-romanice (gascon, galician și castilian), care documentează forme patronimice sufixale încă de la finele secolului al VIII-lea (galic. *Quiza Gonteriquiz*, a. 788) (Martínez Sopena 1995: 398) sau juxtapuse (gasc. *Santio Lupus*, a. 804) (Moreu-Rey 1993: 53). Disputele în jurul autenticității acestor documente, legate implicit de validitatea sintagmelor de denominație s-au întins pe durata mai multor decenii (Brattö 1956, 1958; Pidal et Tovar 1962: 401, n. 91), v. Boullon Agrelo 1999: 23.

Este posibil ca tocmai aceste atribute specifice referinței perifrastice la ascendentul patern, tipic *documentară* de altfel, să explice larga răspândire a acestui mijloc denominativ, pe care îl regăsim în acte provenind din regiuni întinse ale romanității extrem occidentale (castiliană, aragoneză, navareză, galiciană ori catalană și gasconă, de pildă).

Pe de altă parte, una dintre explicațiile *apariei* secvențelor de filiație implică, de asemenea, factorul social. Bazate pe structuri suprafamiliale, gentilice, formate din grupuri înrudite (de regulă) sangvilinier, vechile societăți cunoșteau ramificații de rudenie sangvilinieră, denumite *ginți* (sau *clanuri*), *organizații suprafamiliale* ori, cu un termen generic, *grupuri* (din sintagma *nume de grup*). Numele care desemnau aceste grupuri, implicând referința la comunitate în sine, dar și la teritoriul stăpânit sunt bine atestate în epigrafiile istorice precreștine (Knapp 1992: 14) și rămân, unele, fixate în toponimia minoră, dar nu s-au impus în antroponimia secundară (ca nume complementare, așadar).

O dată cu introducerea și extinderea creștinismului, are loc o schimbare treptată a structurii sociale (cu implicații asupra denotației), prin trecerea de la o organizare suprafamilială la cea strict familială. Fapt cunoscut, creștinismul a favorizat *familia nucleară* (Hoz Onrubia 2015: 406) sau (în alți termeni) *familia conjugală* (Le Jan 2001: 21), corespunzătoare în linii mari conceptului actual de familie.

Larga răspândire a *formulelor de descendență* (Tomescu 2018: 676) (numite și *indicații de filiație*) (Moreu-Rey 1993: 58) implicând numele ascendentului patern indică, așadar, la nivelul erei creștine, modificarea structurală a societății și implicit a modului în care se operează denotația *documentară* în etapa romanică timpurie, precedând apariția și fixarea *c a t e g o r i a l ă* a supranumelui patronimic. Structura ulterioară a *formulei de denotație patronimică* – inițial bimembră² – rezultă, conform mai multor autori (Fort 1992: 970; Buesa y Lagüéns 1997: 14, Moreu-Rey 1993: 58 printre alții), din aceste alcătuiri hibride (de tipul $N_{personal} filius (proles) N_{patern}$) prin eliminarea substantivelor relaționale (lat. *filius* sau *proles*).

Trebuie precizat faptul că, din pricina inserției elementelor de vocabular comun, care nu permite realizarea distincției categoriale secundare (prin numele complementar) față de denotația primară (de regulă ritualică, reprezentată exclusiv de *numele de botez* sau de *prenume*) (Tomescu 2017: 292), cercetătorii antroponomaști consideră că formulele de descendență caracterizează de fapt etapa precedentă, a numelui unic.

Către sfârșitul perioadei medievale uzul acestor secvențe se restrânge la domeniul juridic, coexistând astfel, timp de mai multe secole, cu alte tipuri de nume adiționale (supranume afective, de pildă, nume de agent ori detoponimice), până la fixarea *ereditară* a denotației secundare.

² Prin capacitatea denotativă redusă a filiației lexicale se explică apariția documentară a patronimelor multiple, *catenele patronimice* (Collavini 2012: 67) (frecvente și în spațiul românesc), formule denotative complexe: arag. *Bonufilgo Uagole de Soso* (Fort 1992: 971), alcătuite uneori numai din indicația de proveniență: it. dial. *Areibert de Mandingo* (Collavini 2013: 59–74).

Data fiind slaba relevanță denominativă, secvențele de filiație încep să fie completate cu *detoponimice* (denumiri ale moșiilor aflate în posesie³ ori oiconime indicând proveniența locală⁴), sau cu *paponime*⁵, intrând astfel în componența unor structuri denominative complexe⁶.

Analiza **antroponimelor românești medievale** din primele documente interne (indiferent de limba de elaborare, latină sau slavonă) indică prezența constantă a formulelor de descendență, însă, aspect semnificativ, niciodată exclusivă, ci dimpotrivă, alături de mai multe variante de redare a filiației (implicând structurile morfematice genitivale, derivative sau apozitive). În primele documente românești medievale interne (datate începând cu secolul al XIV-lea) regăsim alături de sintagmele genitivale rezultate din eliminarea lexemelor relaționale⁷, corespunzătoare teoretic, cel puțin, unei alte etape evolutive din apariția și fixarea patronimicului, supranume care implică toate mecanismele semantico-sintactice denominative de la baza apariției numelui complementar (marcate sau nu de factorul afectiv), fixate în numele de familie din onomasticonul actual.

Prezentăm în continuare structura și funcționalitatea formulelor de descendență, așa cum rezultă din stocul documentar intern, oprindu-ne pe scurt și asupra primelor ocurențe în acte ale structurilor genitivale alternative, specifice inițial registrului popular (modalitate de denotație activă, la acest nivel al limbii, până în prezent⁸).

³ Aceste modalități de identificare sunt specifice întregului occident romanic: nav. *Juan de Leyun* (Zabalza Seguin 2008: 597–612), arag.-nav. *Muguellon de la Iuncta* (Frago 1976: 76) etc.

⁴ Vezi denumirile de tipul arag. *Rogerus de Rota* (Fort 1992: 971), cat. *Eldefredo de Hielle* (Moreu Rey 1993: 67) (prepoziția precede localitatea de proveniență), care alternează în anumite regiuni cu formele latinizate desinențiale: cat. *Cherucius Cerdaniensis*, cat. *Adalbertus Gerundensis* (a. 1002) (Moreu Rey 1993: 67), variante genitivale care vor coexista în documentele romanice vestice timp îndelungat. În actele românești de limbă slavă se întrebuințează de regulă sintagme prepoziționale cu v.sl. *OT*, traduse ulterior prin prepoziții compuse: [Grozav fiul lui] *Mogoșel de la Vinea* (DRHA II: 180), alternând, de asemenea, cu genitivul locativ desinențial: *Stanislav Ielovskogo* „Stanislav de la Ielova” (DRHA I: 4) etc.

⁵ Tipologia este amplu ilustrată îndeosebi în regiunile orientale ale romanității: *Andrei, fiul lui Oană* [], *nepotul lui Negru* (DRH A I: 107), *Badea, fiul lui Branislav și nepotul lui Badea Ciutin* (DRHB I: 99), *Aldea, fiul lui Moian, nepotul jupânului Stanciul Moenescul* (DRH B I: 93), dovadă, printre altele, și a vechimii modalității de transmitere a prenumelui întemeietorului liniei de descendență (*Moian*) către strănepot.

⁶ Catenele patronimice extinse sunt de regulă evitate în documentele interne, sintagma *Dragoș, fiul lui Ghiula, fiul lui Dragoș* (*Dragus, filius Ghyula, filii Dragus olacus*) (DRH C X 344) reprezentând un caz rar de astfel de catenă. În documentele occidentale se preferă, pentru precizie, filiația și indicarea reședinței: arag. *Bernad Galin de Benascom; Bonuiflgo Uagole de Soso* (Fort 1992: 971).

⁷ Exemplele sunt puține în primele documente muntenești: *Bratul al lui Sumarin* (DRH B I 71), *Cazan al lui Sahac* (DRH B I: 104, 105, 108 etc.), dar din ce în ce mai numeroase cu trecerea timpului, în cele transilvane și moldovenești apar de la bune început în uzul documentar și constant de-a lungul întregii perioade medievale.

⁸ Îmbinările genitivale de tipul *Cazan al lui Sahac*, traducere a sintagmei slavone *Казан Сахаков* (DRH B I: 104) reprezintă unul dintre procedeele curente și în prezent de redare a patronimului, activ încă la nivelul limbajului popular, îndeosebi în contexte marcate de oralitate și concizie.

II. BAZA DOCUMENTARĂ

Numele ascendentului patern în formule lexicale de descendență se întâlnește în titulatura domnească, însă numai în documentele Țării Românești, practică relativ constantă până la sfârșitul domniilor pământene, foarte rar întâlnită însă, în Moldova sau Transilvania, obligându-ne, astfel, să ne axăm cercetarea îndeosebi asupra documentelor muntenești cele mai vechi, cuprinse în primul volum din *Documenta Romaniae Historica* seria B (*DRH B*). Dată fiind structura repetitivă a secvențelor de descendență din titulatura domnească ne limităm la actele emise între 1247 și 1501 (cuprinse în primul volum din colecție). Din totalul de 311 acte originale cele elaborate în slavonă sunt majoritare (217), în latină sunt numai 2; copiile fiind sensibil mai puține, numai 24 (21 slave, 2 grecești, 1 în latină). Traducerile sunt ceva mai numeroase (38), cele mai multe în română (35), 1 în latină și 2 în maghiară.

Implicăm în analiză și secvențele de descendență din *cuprinsul* documentelor juridice traduse și publicate în primele volume de documente provenind din toate provinciile românești: Moldova (*DRH A*), Transilvania (*DRH C*), sau privitoare la relațiile interstatale (*DRH D*), folosind pentru comparație și alte lucrări ce cuprind documente latinești cu inserții de morfeme sau antroponime românești (Halichias 2010).

Când ni s-a părut relevantă, am indicat și forma din originalele slavonești sau latine, însă de regulă am exemplificat cu denuminația din traduceri care însoțesc aceste acte.

Documentele analizate se referă preponderent la aspecte administrative și politice interne cum ar fi: cuantumul donațiilor către mănăstiri datorat de satele aflate în proprietate domnească, delimitări de proprietăți particulare sau de obște, scutiri de dări ori acordări / reconfirmări de privilegii etc. O bună parte din specificul formulilor denominative se explică atât prin natura documentelor în care acestea apar, cât și prin poziția (de beneficiar documentar sau de martor) a persoanelor denumite.

III. RELEVANȚA POLITICĂ A FORMULELOR DE DESCENDENȚĂ

A. FILIAȚIA ÎN TITULATURA OFICIALĂ A DOMNILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Relația de descendență se lexicalizează încă în primele documente românești, prin postpunerea unor secvențe genitivale incluzând numele ascendentului patern în continuarea numelui personal (de regulă nume ritualic, în forma bază). Cu frecvența cea mai ridicată întâlnim acest procedeu în denuminația conducătorului Țării Românești, presupunând inserția în chiar incipitul secvenței de *intitulatio* a unei perifraze genitivale care face referire la ascendentul patern, domn la rândul său.

Secvența de descendență are o structură relativ fixă, fiind prezentă în uzul documentar de-a lungul mai multor secole, până la sfârșitul domniilor pămâtenene, cu o regularitate caracteristică numai stocului documentar emis de cancelaria Țării Românești, în actele moldovenești sau transilvănene regăsindu-se mult mai rar⁹ sau chiar deloc.

Includerea numelui patern în partea inițială a titulaturii domnului în scaun trebuie pusă pe seama unei cutume, cei mai mulți domni făcând uz de aceste alcătuiuri. Menționarea în documente a descendenței dintr-unul din domnii anteriori trebuie privită în primul rând ca un act politic, de revendicare a poziției principale în ierarhia statală, având o funcție denominativă numai în subsidiar.

Formulele de descendență sunt structuri apozitive, însoțind în postpunere numele domnului în funcție, fiind prezente de regulă în partea introductivă a documentelor; puținele variații se referă la tipologia modificatorilor. Acestea presupun inserarea în genitiv a numelui patern, succesiv substantivului de relație *fecior* sau *fiu* (redând în traduceri v. sl. сын)¹⁰ (v.sl. сын + NPaternG) însoțit (sau nu) de modificatori – de regulă adjective caracteristice unei zone semantice specifice.

În puține documente domnești, redactate într-un stil mai concis, de regulă acte interne ce conțin porunci sau unele specificații punctuale, termenul secund al denominației – numele patern – este introdus în denominația domnească în formă nudă, fără modificatori:

- (1) „Io Alexandru voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, *fiul lui Mircea voievod*” (document datat 1431–1436, cf. DRH B I: 71),
- (2) „Io Radul voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, *fiul lui Vlad voievod*” (document din 1472, DRH B I: 141)

În majoritatea actelor domnești în care este întrebuințată titulatura completă, formula de inserare a ascendentului patern conține, de cele mai multe ori **în**

⁹ Secvența introductivă în documentele elaborate de cancelaria Moldovei include particula *Io* (care apare și în documentele muntenești), de pildă, dar numai în actele slavonești, nu și în cele de limbă latină. În acestea din urmă se întrebuințează în titulatura domnească pluralul autorității și al majestății (*nos*), însă nu există practica inserării numelui ascendentului patern, cel puțin în documentele disponibile. În actele transilvănene filiația apare numai în titulatura cnezilor sau a voievozilor: „[...] puellam Katerinam, filiam condam *magistri Stephani, filii Andree de Gyog, olim viceuoșuode Transsylvani* [...]” (DRH C XII: 396).

¹⁰ Fluctuația între acești doi termeni în traducerea v.sl. сын se prelungește până târziu, în secolul al XVIII-lea, cel puțin; în fapt la nivelul documentelor mai vechi pare a fi fost preferat în mod evident lexemul *fecior*, activ și uzual la nivelul perioadei istorice respective (formula de *intitulatio* a unuia din primele documente referitoare la Țara Românească, datat la jumătatea secolului al XIV-lea – 31 august 1351 – 1 sept. 1352 și reluat printr-un transumpt din 13 nov. 1618, include în traducere lexemul *fecior*: „Io Neculai Alixandru voevod, *feciorul* bătrânului, răposatului Io Basarab voevod”¹⁰ (DRH B I: 11), la fel ca numeroase alte documente ulterioare. Lexemul *fiu* (lat. *filius*) se impune în traduceri sau transumpturile românești ulterior acestei etape, probabil sub presiunea documentelor latinești, care conțin în mod consecvent *filius*.

antepunere față de numele domnului anterior, unii modificatori, adjective specifice unei atitudini reverențioase și de respect pentru imaginea părintelui, care reușise să accedă la tron și să se mențină la domnie o perioadă semnificativă de timp, ajutând la întărirea și păstrarea autorității statale.

Unele documente conțin în secvența de descendență un singur modificator: *bun* (v.sl. *добрий*), de pildă, care alternează în alte documente cu *preabun* (v.sl. *предобрий*), derivat cu sens de superlativ, în antepunere față de numele părintelui, de regulă domnul anterior:

„Din mila lui Dumnezeu, Io Basarab cel Tânăr voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul *bunului* Basarab voievod” (1478, ianuarie 9, DRH B I: 157),

respectiv,

„[...] Io Radul voievod [...], fiul *preabunului* Vlad voievod” (DRH B I: 293).

Acest modificator se regăsește, mai rar, și în **postpunerea** numelui ascendentului patern:

„[...] Io Basarab voievod, fiul lui Basarab, *bunul* voievod” (DRH B I: 179).

Cu frecvență foarte redusă apare în secvența de filiație adjectivul *bătrân* (v.sl. *старый*):

„[...] Io Radul voievod [...], fiul *bătrânului* Vlad voievod” (1472, iulie 28, DRH B I: 142).

Trebuie precizat faptul că acest din urmă adjectiv este întrebuițat mai cu seamă în situațiile de omonimie antroponimică a numelui patern cu numele domnului în scaun:

„[...] Io Vlad voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul *bătrânului* Vlad voievod” (DRH B I: 115).

Caz rarissim, într-un document (datat 1417-1418), de asemenea în antepunere, apare epitetul *preadulce*, calchiat prin traducere după v.sl. *сладчайший* pentru descrierea domnului *Mircea cel Bătrân* (sau *cel Mare*) în timpul domniei lui *Mihail*, fiul acestuia:

- (3) „Eu, cel în Hristos Dumnezeu, binecinstitorul și de Hristos iubitorul și de Dumnezeu uns, Ioan Mihail voievod, fiul *preadulcelui* Io Mircea [...] voievod” (DRH B I: 39).

Insertia acestui epitet în secvența de descendență din formula de *intitulatio* indică o atitudine de reverență față de bătrânul voievod, aflat, la data emiterii documentului în incapacitatea de a mai conduce efectiv țara, și care renunțase treptat la toate prerogativele domnești în perioada ultimilor ani de viață.

Cel mai adesea apare, în antepunere sau în postpoziție față de numele ascendentului patern – domn la rândul său – epitetul *mare* (în original v.sl. *велики*):

„[...] Io Vlad voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul *marelui* Vlad voievod [...]” (DRH B I: 118, 205, 207, 210, 211, 212, 213, 218, 220)

De fapt, unii domnitori (cum ar fi, de pildă Vlad Călugărul), care au obișnuița raportării constante la ascendentul patern¹¹, în documentele interne, cel puțin, după *intitulatio* folosesc acest modificator, fie în antepunere (v. exemplul anterior), fie în postpoziție:

„Io Vlad voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul lui Vlad *mare* voievod” (DRH B I: 204).

„Io Basarab voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul lui Dan *marele* voievod” (DRH B I: 148).

Această ultimă formulă, semnificativ mai puțin folosită, ar putea trimite în fapt la sintagma *mare voievod*, recurentă în titulatura oficială a descendenților întâi-născuți. În această situație epitetul nu se referă la numele propriu pe lângă care apare, ci funcționează ca adjunct pe lângă alt cap de grup, în cazul de față, substantivul *voievod*, cu care formează o sintagmă stabilă (îndeosebi în primele documente statale ale Țării Românești).

Trebuie remarcată, în acest punct, existența unei certe predilecții, sesizabile în cazul celor două ramuri ale dinastiei Basarabilor (care nu este exclus să fie proprie domnilor înșiși), pentru unii modificatori (adjective), relativ aceeași pentru fiecare ramură domnitoare: urmașii lui Vlad al II-lea Basarab (supranumit, chiar din timpul vieții, *Dracul*, considerat fondatorul dinastiei *Drăculeștilor*) de pildă, au întrebuințat (relativ) același epitet pentru părintele lor: *mare* (v.sl. *великий*), în formule monomembre sau complexe, însoțind, în antepunere față de numele ascendentului patern, mai cu seamă adjectivul *bun* (v.sl. *добры*) sau *preabun* (v.sl. *предобры*):

„Io Radul voievod, fiul *marelui* Vlad voievod” (DRH B I: 455), sau

„Io Radul voievod, fiul *bunului* și *marelui* Vlad voievod (DRH B I: 262, 276, 295), ori

„Io Radul voievod, fiul *marelui* și *preabunului* Vladul voievod” (DRH B I: 282).

Pe de altă parte, domnitorii din dinastia *Dăneștilor* (urmașii lui Dan I Basarab, asociat, pentru o lungă perioadă de timp la domnia Țării Românești, cu fratele său vitreg, Mircea cel Bătrân), atunci când apelează la inserția unui modificator în secvența de indicare a filiației, întrebuințează de regulă epitetul *bun* (mai rar *preabun*), de regulă antepus:

¹¹ Documentele cuprinse în colecția cercetată sugerează faptul că unii domnitori (Dan I Basarab, dar și Mircea cel Bătrân, de pildă) nu par a întrebuința formula de filiație în titulatura lor oficială.

„Din mila lui Dumnezeu, Io Basarab cel Tânăr voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul *bunului* Basarab voievod” (DRH B I: 157; 158; 171; 172; 177 etc.),

mult mai rar în postpunere:

„Io Basarab voievod și domn, fiul lui Basarab *bunul* voievod, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei” (DRH B I: 179) (pentru amănunte ale fenomenului de asociere la domnie v. Vârtosu 1960).

Secvențele de introducere a ascendentului patern în titulatura oficială domnească au o structură relativ fixă a elementelor esențiale (care vizează denominația în sine), prezența lor caracterizând actele emise în Țara Românească, de la întemeierea acesteia până la începutul secolului al XVIII-lea. Modul de alcătuire, relativ fix, dar și necesitatea prezenței acestor structuri adicente intitulației oficiale a domnului sugerează existența aproape cu certitudine a unei cutume politice la baza acestui tip denominativ.

Formațiunea politică a Țării Românești trebuie să se fi aflat încă de la întemeiere în sfera de influență bizantină, toate celelalte elemente de identificare din *intitulatio* (particula *Iω* – sau *Iωαν* – sintagma de *mare voievod* ori *unic stăpânitor*)¹², formulele de identificare, fie a domnului țării, fie a întinderii teritoriului aflat sub stăpânirea acestuia, chiar denumirea documentară a țării (*Ungrovlahia*), fiind considerate materializări ale acestei influențe.

Considerăm că aceste secvențe de descendență aveau o funcție primordial politică, de revendicare a statutului de unic și principal conducător al țării, denominația propriu-zisă a domnului țării constituind numai componenta secundară a acestei funcții.

Pe de altă parte, în cancelaria Transilvaniei, ca și în cea a Moldovei, în introducerea documentelor oficiale se practica foarte rar (sau deloc) includerea numelui ascendentului patern pentru precizarea identității domnitorului, a voievodului sau a locțiitorului acestuia, preferința indicând în aceste cazuri pluralul majestății și al autorității – *nos* – pe care îl regăsim îndeosebi în documentele de limbă latină; particula *Iω*¹³ este întrebuințată exclusiv în documentele slavone moldovenești, dar nu apare însoțită de secvența de filiație.

¹² Originea, funcția ori semnificația acestor particule din titulatura domnească reprezintă aspecte îndelung disputate, care depășesc cadrul discuției de față (pentru amănunte, vezi Vârtosu 1960: 11–101).

¹³ „Nos, Petrus waivoda, dei gratia dux Terre Moldavie [...]”, este, de pildă, introducerea din actele de limbă latină emise în Moldova la sfârșitul secolului al XIV-lea (documentul datează din 1384, mai 1, emis de Petru voievod), (DRH A I: 1) și care poate fi regăsită în parametrii fundamentali și în documentele statale ulterioare. Formula este specifică probabil cancelariilor de limbă latină, regăsindu-se și la regii Ungariei de pildă: „[Nos] *Andreas, dei gratia Ungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Serbie, Galicie, Lodomerique rex in perpetuum* (Document din 1222, emis de Andrei II, al Ungariei) (DRH D I: 1). Formula de descendență este inserată, însă, uneori în titulatura cnezilor locali din Transilvania: „Nos, magister Georgius, *filiu Gregorii de Rosal, vicecomes Zoth mariensis*” (DRH C XI: 191).

B. RELAȚIA DE DESCENDENȚĂ ÎN CUPRINSUL DOCUMENTELOR JURIDICE

Având o funcție oarecum similară, preponderent politică (cu consecințe juridice, însă), indicațiile de filiație sunt frecvente în documentele (latinești, slavone sau de orice redacție), fiind specifice tuturor provinciilor românești, însă în *cuprinsul* propriu-zis al documentelor (de regulă cu caracter juridic).

Le regăsim îndeosebi în pasajele care fac referire la nobilii maramureșeni, al căror nume (personal) este urmat de numele patern în secvențe de parentare: *Stephanus filius Ige* („Ștefan fiul lui Iuga”) [woywoda noster Maromorusyensis] (DRH C II: 512), *Staan filius Gurhes* („Stan fiul lui Gureș”) [fidelis olachus noster de Maramuroso], *Staan filius Ivan* („Stan fiul lui Ioan”) [kenezius de Zarvasov] (DRH C II: 514), mai rar în alcătuirea catenelor patronimice (*Dragus, filius Ghyula, filii Dragus olacus*) („Dragoș, fiul lui Giula, fiul lui Dragoș Românul”) (DRH C I: 344).

Dat fiind obiectivul propriu-zis al documentelor, prin care se intenționa (re)confirmarea proprietăților acestor familii originare din Maramureș, identificarea este secundară față de funcția juridică a formulelor de descendență, de raportare la *capul de familie*, de la care denominații respectivi moșteneau titlul, dar și bunurile aflate în litigiu.

Aceast tip de denominație trimite la un mod de organizare specific familiei medievale, implicând *capul de familie*, în funcție de (supra)numele căruia erau (de regulă) înregistrați în actele oficiale toți ceilalți membri ai familiei respective. Îl regăsim îndeosebi în documentele cu caracter juridic, registru la nivelul căruia s-a și fixat.

IV. PREPONDERENȚA FUNCȚIEI JURIDICE A FORMULELOR DE DESCENDENȚĂ

Formulele de filiație din titulatura domnească au ca scop identificarea, dar și descrierea sumară a figurii morale a domnului aflat anterior la conducerea țării, fiind specifice unui registru elevat, marcat de solemnitate, implicând o anumită stereotipie lingvistică, inducând respect pentru figura domnului, implicit pentru structurile statale pe care acesta le reprezintă.

Relația de descendență este redată prin structuri hibride care, în documentele originale urmează un tipar prestabilit: (N_N *filius* N_G), același în documentele latinești ca și în cele slavone (N_N *сын* N_G), introdus și menținut în uz conform unor uzanțe interne. Aceste structuri denominative se regăsesc în uzul documentar și în *cuprinsul* documentelor provenind din *toate* provinciile românești, alternând cu sintagme genitivale patronimice provenite din aceste formule prin eliminarea elementelor relaționale.

Trebuie menționat un aspect important, legat de natura documentelor vechi care au supraviețuit timpului: majoritatea o formează *actele juridice*, de rezolvare a diverselor litigii legate de proprietatea unor bunuri – pământuri, de regulă – dar și

de răsplătire a unor servicii aduse domniei. Actanții juridici secundari, implicați în diferende sau părtași la răsplată sunt descriși frecvent prin numele personal în formulă monomembră (precedat de apelativul de indicare a funcției deținute la curte), dar și prin menționarea diverselor legături de rudenie cu persoanele relevante juridic.

Formulele de descendență sunt folosite în cuprinsul acestui tip de documente îndeosebi în contextul amplasării persoanelor respective într-un cadru familial mai larg, prin raportare la personalitatea juridică semnificativă a întregului grup familial, *capul de familie*. Aflat pe perioada vieții sale în proprietatea bunurilor întregii familii, singurul care putea decide și asuma înstrăinarea anumitor proprietăți, *capul de familie* era în perioada medievală persoana cu cea mai mare relevanță juridică a grupului familial. Identificarea membrilor familiei se făcea prin raportare la acesta, prin *formule de descendență*, dar și prin *maritale*, modalități denominative prin care se afirma în fața autorităților drepturile care decurgeau din acest statut. Fără a-și pierde funcția denominativă, formulele relaționale au, în acest context, o evidentă componentă juridică.

V. FRECVENȚA ÎN DOCUMENTELE INTERNE

La nivelul primelor documente interne, provenite din cancelariile interne ale Țărilor Române, formulele de descendență sunt întrebuințate cu frecvențe diferite.

În ceea ce privește actele interne *muntenești* preferința pentru alegerea numelui complementar, când se optează pentru înregistrarea acestuia (căci în fapt aproape jumătate din stocul antroponimic este în structură monomembră), se îndreaptă, la nivelul primelor două secole, spre alte modalități de denotație, fie afective – porecle¹⁴, fie neutre, detoponimice prepoziționale¹⁵, mai rar sufixale¹⁶ ș.a.

Structurile denominative prin care se marchează filiația: „[...] *Caloian fiul lui Mihu*” (DRH B I: 35; 52); *Stanciul fiul lui Barbu* (DRH B I: 35), *Costantin fiul lui Tudor* (DRH B I: 52) sunt relativ puține, acestea regăsindu-se exclusiv în cuprinsul actelor de danie, în care se precizează și se descriu anumite proprietăți / părți de proprietăți donate către mănăstiri, ai căror locuitori erau scutiți, așadar, de alte dări.

Aspect semnificativ, primul secol de uz documentar marchează, de asemenea, apariția, uneori în același act și referitor la aceeași persoană, a variantelor

¹⁴ Supranumele sunt numeroase încă din primele documente: *Mic Albu* (DRH A I: 17), *Petru Ureacle* (DRH A I: 30), *Gherghe Afumatul* (DRH B I: 52), *Gherghe Obrăz* (DRH B I: 52) etc., preferate pentru concizie dar și pentru capacitatea de individualizare.

¹⁵ Detoponimicele indică de regulă locul de proveniență: *Mic de la Sinăuți* (DRH A I: 17), *Șandru de la Neamț* (DRH A I: 17), *Anghel de la Ocna* (DRH B I: 27), *Mihail din Târgoviște* (DRH B I: 90), *Mihail din Ruși* (DRH B I: 135).

¹⁶ *Stanciul Dijanul* („din Dijani”) (DRH B I: 111) este un caz destul de rar în primele documente, reprezentând un nume de grup format de la un toponim preexistent (*Dij* sau *Dej*).

patronimice populare: „*Radul fiul lui Stan*” (v. sl. *Радулъ Станоулов сын*) (DRH B I: 35) este denumit în același document și „*Radul al lui Stan*” (v. sl. *Радулъ Станоулов*)¹⁷ (DRH B I: 35), tradus prin inserția articolului genitiv *al* în locul substantivului relațional *fiul*. Evident, structurile genitive rezultate din elidarea substantivelor relaționale din alcătuirea formulelor de descendență se află în raport de echivalență juridică.

Documentele transilvănene, în schimb, majoritatea în latină, conțin, aproape fără excepție, în denotația complementară a beneficiarilor judiciari, formule de descendență ample, care includ și detoponimicul, în succesiune față de denotația ascendentului patern: „*Ladislau filius Damiani de Beges*” (*Ladislau fiul lui Damian de Beges*); „*Michaele filius Petri de Pethlend*” (DRH C X: 3), utilizând pe larg toate structurile relaționale: „*doamnele Clara, Sebe și Ecaterina, ficele lui Ioan, fiul lui Martin de Sântioana*” (DRH C XII: 396).

Trebuie remarcată precizia denominativă a acestor acte, formulele monomembre lipsind aproape cu totul din stocul documentar transilvănean.

În cancelaria moldovenească formulele de descendență sunt întrebuințate încă de la început (sfârșitul secolului al XIV-lea) în denotația adițională documentară, ca de altfel și secvențele relaționale, îndeosebi pentru beneficiarii documentari („*Todor sluga domnului, și cu frați acestuia, Dimitrie, Petru, Mihail, Giurgiu, fiii lui Dragomir Albu*”) (DRH A I: 4), dar și pentru martori, de regulă boierii de divan („*credința lui Ștefan voievod și a copiilor lui, credința fraților lui, credința lui Brae și a fratelui său, Petrică, și a copiilor lor*”) (DRH A I: 8) etc.

În concluzie, *formulele de descendență* nu reprezintă, la nivelul primelor secole de uz documentar, o simplă etapă în evoluția patronimicului, în spațiul oriental al romanității medievale cel puțin, prezența acestora în documente se subsumează funcției juridice, indicând apartenența la o anumită linie de descendență (fapt evident îndeosebi în cazul catenelor patronimice). Se afirmă astfel, un statut particular al denominatului – de urmaș cu drepturi depline al părintelui său, în virtutea poziției juridice a acestuia de *cap de familie*, proprietar de bunuri, cu o anumită situație socială.

Variantele lexicale de redare a filiației paterne apar în documente din toate provinciile românești și nu este exclus să fi avut circulație reală chiar în limbajul popular, formele contrase (cu eliminarea substantivelor relaționale) regăsindu-se în uz la nivelul acestui registru până în prezent¹⁸. De altfel, redarea relației de filiație prin mai multe mijloace lexico-gramaticale poate fi urmărită în documentele interne timp de mai multe secole.

¹⁷ Există situații, nu puține, în care beneficiarii juridici ai actului sunt denumiți prin nume unic. Absența oricăror alte compliniri denominative este suplinită în aceste situații prin precizarea localității și a gradelor de rudenie cu alți membri ai comunității, astfel că documentele juridice domnești au o precizie indiscutabilă a identității persoanelor juridice beneficiare ale actului de judecată.

¹⁸ De altfel, variante aglutinate ale acestor nume complementare s-au fixat ca atare putând fi regăsite chiar în onomasticonul actual, sau apar în forme mascate (vezi *Costache Negruzzi* al cărui nume complementar reprezintă o formă acomodată din matronimicul *Anegruței*).

VI. FORMULA DE DESCENDENȚĂ ÎN LOCUL DENOMINAȚIEI PROPRIU-ZISE. FUNCTIA DENOMINATIV-JURIDICĂ A FORMULELOR DE DESCENDENȚĂ

Secvențele de filiație apar rar în locul numelor denominatului, această situație caracterizând exclusiv persoanele aflate în poziție juridică secundară (martori sau rude ale principalilor actanți juridici) sau care nu au, conform rangului lor social, independență materială și juridică. Se includ aici femei și clăcași, sau rude apropiate aflate în raport lateral sau de descendență cu persoana cap de familie.

În documentul emis în Hațeg la 1 iunie 1360, în care se descrie o judecată referitoare la stabilirea dreptului de proprietate asupra unor sate, conform principiilor dreptului românesc, un asesor jurat, cu statut social incert este numit numai prin formula *fiul lui Constantin* (DRH C XI: 482), fără a i se menționa numele.

Procedeul se regăsește și în documentele interne juridice muntenești, pentru descrierea identității unei femei, fără menționarea numelui acesteia: „[Șoldan Petru] și *femeia lui, fiica panului Giula, și copiii și fratele său Miclouș* [primesc un sat pe Șumuz]” (DRH A I: 30). Persoanele implicate în denotație în acest caz sunt soțul și respectiv, tatăl, aflați, ambii, în poziție de preeminență juridică față de soția, respectiv fiica acestora. Acest mod de indicare a identității se regăsește frecvent în perioada medievală în dreptul mai multor femei, menționate de regulă cu numele personale și prin raportare la soți (cu ajutorul maritalelor) sau părinți (prin formulele de descendență).

Mai multe persoane aservite apar, de asemenea, înregistrate în cuprinsul documentelor juridice prin formule complementare în care este inclus numele stăpânului: *iobagii lui Nan, „foarte mulți alți cnezi, bătrâni și români de rând”* (DRH C XI: 482).

Formulele de descendență au în aceste situații funcție denominativă, primând, totuși, componenta juridică a acestora.

VII. OBSERVAȚII. CONCLUZII

Indicația de filiație se înregistrează atât în titulatura domnească a Țărilor Române, cât și în actele juridice, în denotația beneficiarilor documentari (de regulă acte de danie sau de împrumut), dar nu ca modalitate exclusivă de denotație. Secvențele de filiație sunt întrebuițate încă de la primele documente interne românești alternativ cu alte modalități de redare a denotației complementare.

În modalitatea de alcătuire a denotației secundare covârșitoare trebuie să fi fost influența cutumei – normă orală cu caracter de lege – susținută de puternica influență a unor instituții în constituire și consolidare (ne referim la biserică îndeosebi, dar și la conducerea laică a formațiunilor politice).

Țările Române, constituite politic începând cu perioada medievală târzie par a fi evoluat timp îndelungat în zone de influență politică și culturală diferite,

urmând norme cutumiare de redactare a documentelor deosebite, marcând după propriile criterii formarea denotației documentare. Actele interne au fost elaborate în limbi de cultură diferite, implicând tipare structurale diverse în formarea antroponimelor. Cu toată diversitatea documentară, însă, alcătuirea și funcționalitatea secvențelor de filiație caracterizează stocul documentar românesc în ansamblul său, diferența provenind în principal din frecvența de uz.

Prezența în *titulatura* domnească a formulelor de descendență, prin raportare la supranumele patern reflectă cel mai probabil influența bizantină asupra ceremonialului de la curtea domnească a Țării Românești, cutumă întreruptă brusc de instalarea domnilor străini, pentru care secvența de descendență nu avea sens, căci aceștia nu moșteneau domnia de la ascendenții lor paterni.

Pe de altă parte, în *cuprinsul* documentelor juridice, indicația de filiație se menține în uz timp îndelungat la nivelul tuturor provinciilor românești, actanții juridici principali fiind amplasați și oarecum descriși prin raportare la cadrul familial din care făceau parte prin naștere sau în care intrau prin căsătorie. Structura patriarhală a familiei medievale, dominată juridic de figura celui mai în vârstă bărbat din cadrul acesteia, la al cărui (supra)nume se raportau rudele laterale sau cele care descindeau genetic (sau juridic) din acesta, a cunoscut un impact semnificativ asupra denotației documentare românești și romanice în ansamblu, întins pe durata mai multor secole. Acest mecanism denominativ, extrem de productiv, a fost calchiat și întrebuințat și în legătură cu alte relații de rudenie.

Apariția structurilor de denotație alternative – patronimicele genitivale – mai lesnicioase prin alcătuirea elidată, la fel de precisă, dar mai scurtă, se face cu respectarea statutului juridic al formulelor inițiale, pe care patronimicele genitivale ajung să le înlocuiască complet foarte târziu, spre sfârșitul perioadei medievale, ulterior slăbirii și destrămării structurii sociale caracteristice, dominate de figura patriarhală a ascendentului patern. Însă perioada de uz a supranumelui patronimic în diverse structuri (analitice, apozitive, în formule genitivale sau sufixate) s-a prelungit până la fixarea prin lege a caracterului ereditar al acestuia, marcând astfel transformarea categorială a antroponimului complementar în nume de familie.

SURSE

- DRH A = *Documenta Romaniae Historica*, 1976, seria A, *Moldova*, vol. I (1384–1448), 1975; vol. II (1449–1486). București: Editura Academiei.
- DRH B = *Documenta Romaniae Historica*, seria B, *Țara Românească*, vol. I (1247–1500), 1966; vol. II (1501–1525), 1972; vol. III (1526–1535), 1975; vol. XI (1593–1600), 1975. București: Editura Academiei.
- DRH C = *Documenta Romaniae Historica*, seria C *Transilvania*, vol. X (1351–1355), 1977; vol. XI (1356–1360), 1981; vol. XII (1361–1365), 1985; vol. XIII (1366–1370), 1991; vol. XIV (1371–1375), 2002; vol. XV (1376–1380), 2006. București: Editura Academiei.
- DRH D = *Documenta Romaniae Historica. D. Relațiile între țările române* (1222–1456), 1977. București: Editura Academiei.

Halichias, Ana-Cristina, 2010, *Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea – al XVI-lea)*. București: EUB.

BIBLIOGRAFIE

- Abascal Palazón, Juan Manuel, 1994, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*. Murcia: Universidad de Murcia/Universidad Complutense de Madrid.
- Boullón Agrelo, Ana Isabel, 1999, *Antroponimia medieval galega (ss VIII-XII)*. Niemeyer: Tübingen.
- Brattö, Olaf, 1956, „Felipe, Henrique e outros nomes propios em Portugal e Europa (aperfeiçoado por Paiva Boleo)”, Gotemburgo, Instituto Iberoamericano. Lisboa: Casa Portuguesa.
- Brattö, Olaf, 1958, „L’anthroponymie et la diplomatique”, *Revista Portuguesa de Filologia*, 339–341.
- Buesa Oliver, Tomás y Lagüéns Gracia, Vicente, 1997, *Trabajos del Centro Patrom de Zaragoza*, (I), *Los estudios de antroponimia aragonesa*, „Archivo de Filología Aragonesa”, 52–53, 9–53.
- Cerrillo Martín de Cáceres, Enrique, 1988, *Onomástica y cambio cultural. Del sistema romano al cristiano* în *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*. Madrid: Arco, 1161–1168.
- Cheyne, Jean Claude, 1987, „Du prenom au patronyme: les étrangères a Byzance (X^e – XIIe siècles)”, *Studies in Byzantine Sigillography*, vol. 1, 57–66.
- Collavini S.M., 2013, „I cognomi italiani nel Medioevo: un bilancio storiografico”, în A. Addobbati, R. Bizzocchi, G. Salinero (a cura di) *L'Italia dei cognomi. L'onomastica italiana nel contesto mediterraneo*. Pisa: University Press, 59–74.
- Dolç, Miguel, 1960 „Antroponimia latina da Península Ibérica”, în M. Alvar, A. Badia, R de Balbin, F. Lindley Cintra (eds.) *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, vol. I, „Antecedentes. Onomástica”, CSIC, Madrid.
- Dondin-Payre, Monique, 2011, *Les nommes de personnes dans l'Empire romain. Transformation, adaptation, évolution*. Bordeaux: Diffusion de Boccard.
- Frago Gracia, Juan A., 1976, *Notas de antroponimia medieval navarro-aragonesa*, *Cuadernos de Investigación. Filología*, II.1, 73–84.
- Fauré Sabater, Roberto, 2002, *Diccionario de nombres propios*. Madrid: Espasa Calpe SA.
- Fort Cañellas, Maria Rosa, 1992, *Antroponimia primitiva aragonesa*, în M. Ariza et al. (ed.) *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*. Madrid: Pabellón de España, 969–980.
- Godoy Alcántara, José, 2010, *Ensayo histórico etimológico filológico sobre los apellidos castellanos*, Madrid, (1871), Cópia digital, Valladolid. Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo, 2009–2010.
- Graur, Alexandru, 1965, *Nume de persoane*. București: Editura Științifică.
- Guignebert, Charles, 2015, *Creștinismul antic*. Traducere și note de Alexandru Gafton, ediție on-line, revăzută.
- Hoz Onrubia, Jaime de, 2016, *Antroponimia y reconstrucción histórica: consideraciones sobre la identificación personal en la paso de la Edad Media a la Moderna en la Corona de Castilla* în *Espacio, Tiempo y Forma*, serie III, *Historia Medieval*, *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, 29, 401–428.
- Ionescu, Christian, 1985, „Numele unic”, LR 34/3, 197–200.
- Ionescu, Christian, 1990, „Numele de familie românești”, LR 39/3, 243–248.
- Knapp, Robert C., 1992, *Latin Inscriptions from Central Spain*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California.
- Kremer, Dieter, 1988, *Onomástica e historia de la lengua* în M. Ariza, A. Salvador, A. Viudas (eds.) *Actas del I Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*. Madrid: Arco.
- Le Jan, Régine, 2001, *Femmes, pouvoir et société dans le haut Moyen Age*. Paris: Picard.

- Martínez Sopena, Pascual 1995, (coord.) *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispanos-cristianos en las siglos IX a XIII*. Universidade / Valladolid, Santiago de Compostela.
- Menéndez Pidal Ramón / Antonio Tovar, 1962, „Los sufijos españoles en -z y especialmente los patronímicos”, *Boletín de la Real Academia Española* 42, 371–460.
- Moreu-Rey, Enric, 1993, *Antroponímia. Història dels nostres prenomes, cognoms y renoms*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Tomescu, Domnița, 2017, *Dinamica denominației personale primare în antroponimia actuală*, în Topală, Dragoș-Vlad (ed.), *Cercetări lingvistice*, Craiova, SITECH, 292–309.
- Tomescu, Domnița, 2018, „Onomastică” în M. Sala, Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Zabalza Seguí Ana, 2008, “Atando cabos. La formación del apellido en la Navarra Moderna”, *Oihenart: Cuadernos de lengua y literatura* 23, 597–612.

STAGES OF THE OCCURENCE AND SETTING OF THE PATRONIMIC IN THE ROMANIAN MEDIEVAL ONOMASTICS. THE STRUCTURE AND THE FUNCTIONALITY OF THE LEXICAL FILIATION

Abstract

The lexical filiation periphrases, inserted right after the personal name (usually baptize name, very seldom personal surname) occur in internal and both external documents, after several decades of the exclusive use of the single name (*nomen singulare*). These types of periphrases could be found in documents coming all over the romance chancelleries, therefore this denominative practice must have been widely spread at a certain historical stage. Soon after the occurrence of the patronimic (by eliminating the relational noun (*filius* or *proles*) from the latin filiation periphrases), these lexical kinds of denomination are to be used especially in legal contexts, indicating thus the relation with the head of the family in certain situations.

As for Romanian at the moment of the first intern texts were released, one can notice the use of the lexical filiation in all three chancelleries but not as an exclusively mean of naming. As a certain particularity we are to mention the use of filiation in the official denomination of the Wallachian ruler, probable a trace of a Byzantine influence.

Regarding the occurrence of filiation periphrases within the internal documents these are used especially in judicial contexts and in legal texts, but not as a unique way of naming. On the contrary, one can notice the alternative use of all the ways of naming (surnames, agent names, toponymical references a.s.o.).